

УДК 82.091

С. В. ПІДОПРИГОРА

м. Миколаїв

svitp@ukr.net

ШЕВЧЕНКО ЯК ПРОРОК І ЧОЛОВІК: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ «ЛАГІДНИЙ ЯНГОЛ СМЕРТІ» А. КУРКОВА

У статті досліджено, що в романі «Лагідний янгол смерті» А. Курков вибудовує експериментальний дискурс, художньо моделюючи образ Т. Шевченка в структурі авантюрно-пригодницького роману. Образ поета з'являється у творі непрямо та не виступає на першому плані оповіді, хоча перебіг подій зумовлюється пошуком скарбу Шевченка. А. Курков, як і письменники-постмодерністи, позбавляє образ ритуальності та сакралізації, переносить акцент із суспільного на приватне життя. В осмисленні постаті Т. Шевченка письменник намагається співвіднести патріотизм та кохання до жінки, проектує певною мірою еротичне сприйняття образу. Шевченко в авторській концепції є, насамперед, чоловіком, а вже потім поетом-пророком, який володіє містичною силою і здатен передати її нащадкам.

Ключові слова: експериментальний дискурс, постмодернізм, масова література, авантюрно-пригодницький роман.

А. Курков – український російськомовний письменник – є одним із визнаних лідерів сучасної світової та української масової літератури. Він – єдиний письменник країн пострадянського простору, чії книжки потрапили в топ-десятку європейських бестселерів. Його книги перекладено 36 мовами, а найпопулярніший роман «Пікнік на льоду» (1996) було продано в Україні накладом 150 тисяч примірників, хоча такий наклад невеликий, якщо порівнювати з іноземними [4].

Незважаючи на потужну популярність А. Куркова серед читацького загалу, його творчість лише інколи опиняється в центрі зацікавлень літературознавців. Зумовлено це напевно тим фактом, що він пише романи та повісті російською мовою, а такі твори переважно випадають з поля зору українських науковців. У російському ж науковому світі він вважається україноцентричним письменником і аналізу його творчості не приділяється багато уваги. Хоча, звісно, рецензії та відгуки на його відомі твори зустрічаються в мережі Інтернет (А. Балакін, М. Едвардс, О. Коцарев і под.), подекуди з'являється фахове осмислення окремих романів письменника (В. Мусій). Роман А. Куркова «Лагідний янгол смерті» (1996, пер. В. Левицької) не ставав об'єктом спеціального наукового дослідження, що зумовлює актуальність даної розвідки. А. Курков в даному творі звертається до осмислення постаті Т. Шевченка у дещо нетрадиційному контексті, що дає підстави вести мову про авторський експеримент.

Мета статті – дослідити експериментальний дискурс роману «Лагідний янгол смерті». Обрана мета зумовлює постановку таких завдань: простежити, як жанрова матриця авантюрно-пригодницького роману реалізується у творі та визначає специфіку авторського моделювання образу Т. Шевченка; проаналізувати домінуючі ознаки постмодерної гри з постаттю поета; окреслити роль містичних елементів у формуванні експериментального дискурсу роману.

Методологічну основу статті становлять праці українських та зарубіжних вчених, присвячені проблемам постколоніалізму та постмодернізму в художній літературі (Т. Гундорова, І. Захарчук, М. Павлишин, Я. Поліщук, М. Шкандрій, О. Юрчук і под.); актуальним питанням розвитку та специфіки масової літератури (О. Романенко, С. Філоненко).

Творчість А. Куркова, як і багатьох сучасних українських та зарубіжних авторів, є прикладом синтезу високих моральних імперативів та штампів, стереотипів масової літератури. Так, у романі «Лагідний янгол смерті» він робить спробу поглянути з іншого боку на «сакральні персоналії національної культури, постаті яких перетворилися на своєрідні міфопоетичні фігури, канонізовані у межах офіційної догматичної моралі» [1], по-постмодерному моделюючи образ Т. Шевченка, переносючи акцент з суспільного на приватне життя. Видається, що автор долучається до постмодерної гри з каноном класики, яка ви-

ходить на перший план в сучасній літературі, та долучається до формування нового канону літератури, який часто називають постколоніальним [2, 360]. Блазнювання автора, на відміну від Ю. Андруховича («The Bad Company»), не направлене на знецінення постаті поета. Видається, що його метою є формування альтернативного сприйняття Кобзаря, ближчого до сучасної людини за своїми потребами та інтересами, хоча й водночас неодмінного носія національного патріотичного духу. Подібне осмислення образу Шевченка зустрічається в творчості С. Жадана («Тарас Григорович Шевченко») та С. Ушкалова («БЖД»).

Також звернення А. Куркова до постаті Т. Шевченка, який писав поезії українською мовою, а прозу – російською, зумовлено й тим, що автор на сторінках роману намагається вирішити надзвичайно важливі для себе та українського суспільства питання – що значить бути патріотом, зокрема українським, чи мова є показником національного, чи український національний дух може виявлятися у представників інших національностей? І найголовніше – чи може бути російськомовна людина, яка має російське коріння, патріотом України?

В основі твору, як ми вже зазначали, знаходиться жанрова матриця авантюрно-пригодницького роману, необхідними складовими якої є подорожі, відкриття, авантурні або героїчні вчинки, гостра інтрига, заплутані сюжетні лінії, фантастичні колізії та напружена фабула [5, 269]. Пригодницьку лінію роману автор підсилює містиком – йдеться про матеріальні прояви національного духу. У кінці письменник уводить в структуру тексту детективну складову – стають відомі імена людей, які були причетні до вбивства майора Науменка.

Серед персонажів роману – помірковані громадяни, шістдесятники, націоналісти, злочинці, казахи-кочівники, працівники рибного заводу, представники правоохоронних органів, зокрема СБУ.

Твір одразу починається з інтриги – Коля Сотников купує квартиру в Києві разом із всіляким мотлохом, серед якого знаходиться і «Кобзар» Т. Шевченка, померезаний на полях коментарями невідомого автора. Коментарі є доволі цікавими з огляду на проведення пара-

лелей між патріотизмом, з яким завжди асоціюються твори Т. Шевченка, та коханням до жінки. Відразу бачимо залучення автором до структури твору еротичного компонента, що є однією з умов успіху жанрів масової літератури. Так, «Патріотизм Т. Г. сприймав як любов до жінки та ненависть до армійської служби і особливо бездумної муштри» [3, 6]; «Патріотизм голодного – спроба відібрати скибку хліба в іногородця, патріотизм ситого – великодушність, що викликає повагу» [3, 7]; «Справжній патріот не визнає ані національної більшості, ані національної меншості. Його любов до жінки сильніша за любов до батьківщини, бо жінка, яка відповідає взаємністю, і є символом батьківщини, ідеалом абсолютного патріота. Захист жінки, кохання до якої є взаємним, і є найвищий прояв патріотизму» [3, 8].

Першим кроком розслідування Колі Сотникова є з'ясування особистості автора коментарів. Ним виявляється шістдесятник Слава Гершович, який набагато випередив свій час та привернув до себе увагу КДБ. Він виявив, що висока література є способом передачі духовного струму. Від книги можна зарядитися енергією, а «Кобзар» Т. Шевченка передає національний дух, який до того ж можна фізично відчутися на рівні запаху. Знайомство з книгою для Колі супроводжується запахом кориці. Кориця є символом еротичного гігантизму, коли «неможливе стає можливим». Запах кориці тонізує, розслабляє, надихає, звеселяє, сприяє оптимізму, посилює віру в себе і навіть формує самоповагу. Цей запах також нівелює негативні руйнівні емоції – жалість до себе, невпевненість. Напевно, саме постійний запах кориці, який головний герой навіть не може змити з себе, сприяє тому, що він зважується на відчайдушні вчинки та вирушає в далеку подорож.

Коля Сотников знаходить рукопис Гершовича, попередньо розкопавши його могилу, яка, на диво, не мала тлінного запаху: «Я взяв пакет із течкою в руки, і раптом знову звернув увагу на дивний солодкуватий запах – тепер, здавалося, цим запахом просякнув увесь мій одяг, і пакет випромінював той самий аромат кориці» [3, 26].

Завдяки знайденому рукопису Сотников виявив, де знаходиться цінний скарб для

українського народу – на Мангишлаку, де проходив солдатську службу Т. Шевченко. Далі автор моделює конфлікт Колі із кримінальними елементами. Єдиним виходом для головного героя є втеча, але до конкретного місця і з конкретною метою – до Мангишлаку на пошуки скарбу Шевченка.

Автор вдається до містифікації, певною мірою створюючи альтернативну версію біографії українського поета. Так, наявність скарбу підтверджується рапортом ротмістра Палеева полковнику Антипову про те, що «рядовий Шевченко, під час своїх виходів за Петровське укріплення, часто сидить на піску за барханом і всупереч забороні щось пише, а вчора у цьому піску дещо закопав приблизно за три сажні від старої криниці в бік моря» [3, 28].

Згадка про казахську рідню поета моделює образ в десакралізованих координатах, оскільки наголошується на чоловічих потребах Шевченка. До того ж скарбом виявляються любовні листи Кобзаря, написані російською мовою. Отож, Шевченко в авторській концепції є насамперед людиною, чоловіком, а вже потім поетом-пророком, який володіє містичною силою і здатен передати її нащадкам. Перебуваючи на Мангишлаку, головний герой постійно співвідносить свої вчинки із Шевченковими, керуючись принципом, а що б зробив на моєму місці Шевченко. Причому контекст подій є суто побутовим, а не героїчним.

За законами авантюрно-пригодницького жанру, вже поблизу Петропавлівської фортеці, з'ясовується, що скарбом цікавляться ще дві антагоністичні сторони: українські націоналісти, члени УНА-УНСО Петро і Галя та полковник СБУ Тараненко. Змальовуючи цих персонажів, автор вдається до мовної індивідуалізації. Так, Петро та Галя говорять підкреслено українською мовою, використовуючи галицизми, а мова полковника Тараненка прикметна «шоканням» та русизмами.

Однак, потрапивши на місце служби Шевченка, проводячи розкопки разом, агресивно налаштовані сторони змінюються під дією національного духу, який дає про себе знати запахом кориці. У місці, яке для місцевих вважається проклятим, бо «якщо сюди слабкий казах приходить, то відразу рідну мову забуває й за кілька днів від незрозумілого суму вмирає...» [3, 176], персонажі починають усві-

домлювати свою спільну мету – краще майбутнє України. Але пафосність, з якою вони визнають свою величну місію, видається підкреслено іронічною. Повернувшись до України, вони переймаються власними проблемами, а не державними.

Під час розкопок Петро стає толерантнішим, спокійно сприймає російську мову Сотникова та вважає його українцем за духом. Саме він розтлумачує відмінність між нацією і національним духом, який пробуджує в людині найкращі якості: «... пахне цитрамоном... А це запах українського духу... Це запах не нації, а духу! Далєбі це означає, що дух якось і тебе діткнуся, і того єврея Гершовича. Дух вищий за націю! ... У кожній нації є дурні й мудрі, янголи й головорізи, але дух огортає своїм крилом тільки найліпших, і він не зазирає у твій паспорт, не перевіряє національності, а вивіряє душу... Якщо в тебе чиста душа, то нехай ти родом узбек чи росіянин, але ж душею ти сутий українець!...» [3, 184]. Полковник також змінюється, потрапивши під ауру національного духу. З нього «випаровується» войовничість і рішучість, він чітко і грамотно розповідає про події минулого, про розслідування майора Науменка, муміфіковане тіло якого вони знайшли в пісках. Коля Сотиков бачить сни, в яких він говорить українською мовою, переноситься в часи запорізького козацтва.

Щоб зацікавити та певною мірою епатувати читача, автор у такому делікатному питанні як національний дух знову вдається до з'ясування містифікованих інтимних подробиць життя поета. Пояснення незвичних властивостей піску полковник Тараненко подає таке: «Проба піску в цьому місті показує високий вміст кристалізованої сперми. Запліднений пісок, так би мовити. Двадцять п'ять років солдатської служби в царській армії... без жінок, без радості... це непросто... Незліченна кількість людської енергії, що пішла в пісок...[...] ...Тарас Григорович передав цьому місцю свою духовну силу. Якщо говорити про неї окремо від людини, якій вона належить, вона й називається національним духом. Вона і є нібито корицею повітря. Тим, чим хочеться дихати» [3, 207].

Отже, в романі «Лагідний янгол смерті» А. Курков вибудовує експериментальний

дискурс, художньо моделюючи постать Т. Шевченка в образній структурі авантюрно-пригодницького роману. Образ поета з'являється у творі непрямо, у дещо зниженому контексті, не виступає на першому плані оповіді, хоча перебіг подій зумовлюється пошуком скарбу Шевченка. А. Курков, як і письменники-постмодерністи, позбавляє образ ритуальності та сакралізації, переносить акцент із суспільного на приватне життя, формує альтернативну версію біографії поета. В осмисленні постаті Т. Шевченка автор намагається співвіднести патріотизм та кохання до жінки, проектує певною мірою еротичне сприйняття образу. Так, пісок, який пахне корицею і є матеріалізацією національного духу, «запліднений» поетом; скарбом Шевченка виявляється скринька з любовними листами. Шевченко в авторській концепції постає, насамперед, людиною, чоловіком, а вже потім поетом-пророком, який володіє містичною силою і

здатен передати її нащадкам. Містичні елементи роману покликані посилити головну думку твору – українцем за національним духом може бути представник будь-якої національності, а мовний фактор не є вирішальним.

Список використаних джерел

1. Більченко Є. В. До проблеми культурологічного аналізу творчості (іронія як чинник поведінки поета) [Електронний ресурс] / Є. В. Більченко. — Режим доступу : http://ikt.at.ua/load/do_problemikulturologichnogo_analizu_tvorchosti/12-1-0-308.
2. Гундорова Т. Поп-Шевченко : присвоєння класики // Транзитна культура / Тамара Гундорова. — К. : Грані-Т, 2013. — С. 359—381.
3. Курков А. Легідний янгол смерті / А. Курков ; пер. з рос. В. Левицької. — К. : KM Publishing, 2009. — 384 с.
4. Курков Андрій Юрійович [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / аторуклад. Ю. І. Ковалів. — К. : Академія, 2007. — Т. 2. — 2007. — 624 с.

S. PIDOPRYGORA

Mykolaiiv

SHEVCHENKO AS A PROPHET AND A MEN:

EXPERIMENTAL DISCOURSE OF NOVEL «GENTLE ANGEL OF DEATH» BY A. KURKOV

In the article is explored that in the novel «Gentle Angel of Death» A. Kurkov builds experimental discourse, modeling Shevchenko's image in the structure of adventure novel. The poet's image appears in the novel not indirectly, stands in the foreground of the narrative, but the events are predetermined by Shevchenk's treasure. A. Kurkov, as Postmodernist-writers, avoids sacralization and ritualization, transfers the focus from public to private life. Writer tries to relate Shevchenko's patriotism and love for a woman, to form a certain erotic perception of the image. In the author's conception Shevchenko is a man, and then the poet-prophet, who has a mystical power and is able to transmit it to posterity.

Key words: experimental discourse, Postmodernism, mass literature, adventure novel.

С. В. ПОДОПРИГОРА

г. Николаев

ШЕВЧЕНКО КАК ПРОРОК И МУЖЧИНА:

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ ДИСКУРС РОМАНА «ЛАСКОВЫЙ АНГЕЛ СМЕРТИ» А. КУРКОВА

В статье исследовано, что в романе «Ласковый ангел смерти» А. Курков выстраивает экспериментальный дискурс, художественно моделируя фигуру Т. Шевченко в структуре авантюрно-приключенческого романа. Образ поэта появляется в произведении косвенно и не выступает на первый план повествования, хотя ход событий обуславливается поиском клада Шевченка. А. Курков, как и писатели-постмодернисты, лишает образ ритуальности и сакрализации, переносит акцент с общественной на частную жизнь. В осмыслении фигуры Т. Шевченка писатель пытается соотнести патриотизм и любовь к женщине, проектирует определенной степени эротическое восприятие образа. Шевченко в авторской концепции является прежде всего мужчиной, а уже потом поэтом-пророком, который обладает мистической силой и способен передать ее потомкам.

Ключевые слова: экспериментальный дискурс, постмодернизм, массовая литература, авантюрно-приключенческий роман.

Стаття надійшла до редколегії 25.01.2015 р.